

ADAM KUBASIK*
Bytom

RELACJE POMIĘDZY METROPOLITĄ ANDRZEJEM SZEPTYCKIM A UKRAIŃSKĄ INTELIGENCJĄ

Wstęp

Metropolita Andrzej Szeptycki swoją posługę biskupią rozumiał jako realizację misji, którą Pan Jezus wyznaczył Piotrowi: „Paś baranki moje”. Podkreślał, że jego pierwszym zadaniem jest dbać o wieczne zbawienie swoich wiernych. Swoją duszpasterską opieką chciał objąć wszystkie warstwy ukraińskiego społeczeństwa. Zdawał sobie sprawę, że najtrudniejsza będzie praca nad formacją inteligencji. Jej przedstawiciele zapewniał o swej miłości i życzliwości. Starał się służyć im swoją pomocą i radą nie tylko w sprawach duchowych, ale także w społecznych i politycznych.

1. Przesłanie Szeptyckiego do inteligencji

Na przelomie XIX i XX wieku, gdy metropolita Andrzej Szeptycki rozpoczął swą posługę, społeczeństwo ukraińskie w Małopolsce Wschodniej było niechętnie nastawione do kapłanów i Cerkwi greckokatolickiej. Wiara wśród wiernych była zachwiana i słaba. Działalność duchowieństwa prowadzona była przestarzałymi metodami i niewystarczająca, aby powstrzymać antycerkiewną agitację¹. Ogół ukraińskiej inteligencji był opanowany przez ideologie liberalizmu, radykalizmu i ateizmu. Pozostała część zachowywała się pasywnie i nie miała odwagi w zorganizowany sposób wystąpić i sprzeciwić się tym destrukcyjnym nurtom². Źródłem tego antyklerykalizmu byli przede wszystkim liderzy rodzącej się ukraińskiej świadomości narodowej. Największe zasługi na tym polu miał ukraiński poeta Taras Szewczenko. Nie oparł jednak odrodzenia narodowego na pozytywnych zasadach. Przy pomocy swojej poezji krzewił płytki liberalny nacjonalizm. Wyśmiewał Cerkiew greckokatolicką i drwił z Najświętszej Maryi Panny. Drugim pionierem błędnego ukraińskiego ruchu narodowego był Mychajło Dragomirow, ateista i anarchista. Trzecim antyklerykałem był Iwan Franko, propagator bezbożnej, materialistycznej filozofii. Nie może więc dziwić fakt, że wraz z przebudzeniem świadomości narodowej wśród Ukraińców zakorzeniły się i rozpowszechniły

* Ks. Adam Kubasik – zainteresowania naukowe koncentruje na historii Kościoła, a w szczególności na historii Cerkwi greckokatolickiej. E-mail: akubasik@poczta.onet.pl.

¹ Н. Будка, *Священникам і вірним Львівської Архієпархії, 1942*, w: *Листи-повідомлення митрополита Андрія Шептицького з часів німецької окупації*, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969, s. 118.

² Г. Хомишин, *Українська Проблема*, Станіславів 1933, s. 49.

zasady wrogie wierze i religii: religijny liberalizm, radykalizm i ateizm. Prądy te wywarły duży wpływ na postawę ukraińskiej inteligencji³. Dlatego metropolita Andrzej Szeptycki, obejmując posługę biskupią, zdawał sobie sprawę, że praca z tą warstwą społeczeństwa będzie trudniejsza niż z pozostałymi. Grupa ta bowiem była najbardziej podatna na wpływy pogańskiego indyferentyzmu⁴. Wielu spośród przedstawicieli ukraińskiej inteligencji było religijnymi analfabetami. Nie znali podstawowych prawd katechizmu. Nie rozumieli istoty posłannictwa Cerkwi⁵. Przejawiało się to między innymi w ich sposobie dążenia do jedności narodowej. Według nich mniejszość, czyli Ukraińcy-greckokatolicy, powinni przyłączyć się do większości i przejść do Cerkwi prawosławnej. Uważali, że większość obywateli ma prawo decydować, do jakiej Cerkwi będzie należeć naród ukraiński. Zupełnie nieistotne było natomiast dla nich, jaka wiara czy Cerkiew zgodne są z Chrystusowym nauczaniem.

Szeptycki tłumaczył więc, że posłannictwem Cerkwi jest zbawienie ludzkości. Dlatego tylko jedna Cerkiew jest prawdziwa. Niezgodne z prawdą wiary jest przekonanie, że wszystko jedno, do jakiej Cerkwi się należy, ponieważ w każdej można osiągnąć zbawienie. Metropolita przestrzegał, że katolik głoszący tego typu poglądy jest bardziej oddalony od prawdziwej wiary niż prawosławny, który Cerkiew greckokatolicką uważa za hereetyką, a prawosławną za prawdziwą⁶.

Greckokatolicki hierarcha ubolewał, że duża część ukraińskiej inteligencji, mimo oficjalnie deklarowanej wiary, nie przestrzegała w życiu codziennym przykazań Bożych i cerkiewnych. Przypominał jej więc, że chrześcijaństwo to nie tylko teoretyczna doktryna, ale również praktyka życia. Wzywał ją, aby swoją postawą dała świadectwo, że jest prawdziwie katolicka, a uczestnictwo w niedzielnej Eucharystii uważała za swój święty obowiązek. Prosił, by swoje dzieci uczyła katechizmu i modlitwy, wychowując je w ten sposób na dobrych chrześcijan⁷.

Szeptycki chwalił tych przedstawicieli nauki i kultury, którzy postępowali zgodnie z przykazaniami Bożymi, dając w ten sposób przykład chrześcijańskiego życia. Tych, którzy gorliwym życiem sakramentalnym zachęcali mniej oświeconych ludzi do pogłębionego życia duchowego, uważał za chlubę Cerkwi⁸. Jednak wierzących i praktykujących wśród inteligencji było niewiele. Większość spośród z tych, którzy przyznawali się do jedności z Cerkwią, katolikami była jedynie z nazwy. Nie znali oni elementarnych prawd katechizmu. Sumienia mieli zbrukane, ponieważ nie przystępowali do sakramentu pokuty⁹.

Największy ból sprawiali Szeptyckiemu ci, którzy przez brak rozwagi, lekkomyślność i pychę odpadli całkowicie od Cerkwi. Odrzucili Bożą naukę mimo, że nie zdołali jej poznać. Wyrzekli się wiary, ponieważ swe chrześcijańskie przekonania oparli na niedojrzałym

³ Tamże, s. 14-16.

⁴ *Наша програма. Пастирський лист до духовенства станіславівської єпархії*, 1899, w: *Твори Слуги Божого Митрополита Андрія Шептицького – пастирські листи (2 VIII 1899 р. – 7 IX 1901 р.)*, wyd. А. Базилевич, Toronto 1965, s. 26.

⁵ Г. Хомишин, dz.cyt., s. 49.

⁶ *3 декретів собору 1942 р. Про виховання, 24 X 1942*, w: *Письма...*, s. 249-251.

⁷ *Перше слово пастиря. (Пастирський лист до вірних Станіславівської Єпархії, 1899 р.)*, w: *Твори Слуги...*, s. 16.

⁸ Тамże, s. 15.

⁹ Г. Хомишин, dz.cyt., s. 49.

osądzie studenta, który jawił się jako opinia naukowca¹⁰. Władyka tłumaczył, że ludzie, którzy odrzucają chrześcijaństwo, najczęściej kierują się bardzo płytkimi i subiektywnymi argumentami. Wiare, którą poznali w dzieciństwie, w wieku dojrzałym często przyjmują tak samo jak w czasach szkolnej nauki. Zamiast pogłębić ją indywidualnymi studiami, odrzucają ją, bo wydaje im się dziecinna, dobra jedynie dla ludzi niewykształconych. Szeptycki przekonywał, że gdyby wraz z wiekiem pogłębiali wiarę z dziecinnych lat, łatwo spostrzegliby, że pomiędzy wiarą a nauką nie ma sprzeczności. Może istnieć – przekonywał władyka – jedynie w przypadku wiary niepewnej i naiwnej, jaką ma człowiek umysłowo nierozwinięty. Tylko człowiek pozbawiony rozumu odrzuca Chrystusową naukę bez pełnego poznania Bożego objawienia¹¹. Chłodny i krytyczny rozum, oparty na doświadczeniach nauki, zawsze prowadzi do Jezusa. Jedynie powierzchowna nauka od Niego odwodzi. Ateizmu natomiast trzymają się ludzie niepostępowi¹².

Metropolita nie antagonizował duchowieństwa i inteligencji. Uważał, że nie ma pomiędzy nimi żadnej sprzeczności. Według niego jedynie niewielka część inteligencji była wrogo nastawiona do Cerkwi. Wzywał, aby sprzeciwić się tej garstce, która chciała narzucić wszystkim swoje destrukcyjne idee¹³.

Walczącym z Cerkwią Szeptycki radził, aby najpierw uporali się ze swoimi problemami egzystencjalnymi. Dopiero potem mogą doradzać innym. Prosił, by nie odbierali narodowi wiary i chrześcijańskiej moralności, które dla ubogich ludzi są największym dobrem, nie dając nic w zamian.

Władyka przypominał im, że przez sakrament chrztu świętego należą do chrześcijańskiej wiary i kultury. Tłumaczył, że jeżeli poznają Cerkiew i jej nauczanie, rozumieją, że ich niechęć do nauki Chrystusa oparta jest na niemających żadnego uzasadnienia uprzedzeniach. Wskazywał ponadto, że rozum człowieka nie jest najwyższym autorytetem¹⁴. Stanowczo protestował przeciw fałszywym tezom, jakoby wiara zagrażała postępowi, a Cerkiew nie sprzyjała rozwojowi społeczeństwa. Podkreślał jednocześnie, że nauka Jezusa Chrystusa przyczynia się do wewnętrznego wyzwolenia narodów i sprzyja rozwojowi człowieka na wszystkich płaszczyznach jego życia.

Metropolita Szeptycki przypominał inteligencji, że jej obowiązkiem jest kształtowanie społeczeństwa i wpływanie na jego rozwój swoją powagą, nauką i uczestnictwem w życiu społeczno-politycznym. Zdawał sobie sprawę, że bez prawdziwej oświaty naród nie osiągnie rozwoju ekonomicznego ani duchowego. Prosił więc inteligencję, aby nie zaniedbywała krzewienia oświaty wśród ludu¹⁵.

Do nauczycieli apelował, by dbali nie tylko o oświecenie rozumu młodzieży, ale także o uszlachetnienie ich serc. Nie ten naród jest szczęśliwy i bogaty, który ma wielu

¹⁰ *Перше слово...*, s. 16.

¹¹ *До української інтелігенції, 29 II 1901 р.*, w: *Твори Слуги...*, s. 199-200.

¹² *Перше слово...*, s. 16.

¹³ *Спільне пастирське послання митрополита Шептицького та ін. єпископів до духовенства про солідарність у громадському житті, 11 I 1906*, w: *Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944*, t. 2: *Церква і суспільне питання*, к. 1: *Пастирське вчення та діяльність*, ред. А. Кравчук, Львів 1998, s. 351.

¹⁴ *Перше слово...*, s. 15-16.

¹⁵ Б. Дзюрак, *Великий і небуденний пастир*, w: *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899-1944*, t. 1: *Пастирські Послання 1899-1914*, ред. М. Гринчишин, Львів 2007, s. XXXI.

teoretyków – tłumaczył władzy – lecz ten, który we wszystkich dziedzinach jest samowystarczalny. Należy więc dzieciom i młodzieży przekazywać wiedzę, dzięki której będą wiedzieli, jak żyć i służyć ojczyźnie¹⁶.

2. Kontakty metropolity Andrzeja Szeptyckiego z ukraińską inteligencją

Metropolita Szeptycki nie bał się i nie unikał dialogu ze współczesną mu kulturą i jej przedstawicielami nawet wtedy, gdy byli krytycznie czy nawet wrogo nastawieni do Cerkwi i jego samego. Nie szukał konfliktów, ale też nie bał się konfrontacji własnych poglądów z przekonaniem przedstawicieli kultury i światowych elit. Jego otwartość, gotowość wysłuchania argumentów strony przeciwnej, ale i konsekwentna obrona prawd świętej wiary, przysparzały mu w kręgach inteligencji wiele szacunku¹⁷.

Pośrednikiem w zbliżeniu pomiędzy metropolitą a ukraińską inteligencją był dr Jewhen Olesnycki, działacz społeczno-polityczny, adwokat, ekonomista i publicysta. Był jednym z założycieli Ukraińskiej Partii Narodowo-Ukraińskiej (UNDP)¹⁸. Należał do grona zaufanych ludzi Szeptyckiego. Władzyka uważał go za najlepszego przedstawiciela Ukraińców w parlamencie wiedeńskim¹⁹. Również Olesnycki darzył zaufaniem Szeptyckiego. Wraz z biskupem Konstiantynem Czechowyczem zaproponował jego kandydaturę na metropolitę²⁰.

Olesnycki prosił Szeptyckiego, aby kapłani sąsiednich parafii mogli na ich terytorium inicjować działalność gospodarczą²¹. Chodziło o prace inicjowane przez towarzystwo „Wiejski gospodarz”, którego rozwój utrudniało zarządzenie Szeptyckiego zabraniające kapłanom prowadzenia działalności w parafiach innych duchownych. Władzyka wydał je w związku z tym, że pod koniec XIX w. wielu księży greckokatolickich zaangażowało się w działalność polityczną. Niektórzy nawet ingerowali w życie sąsiednich parafii i atakowali duchownych niepodzielających ich punktu widzenia w sprawach polityki. Wiązało się to z zaniedbaniem obowiązków duszpasterskich²². Wbrew zamiarom władzyki, utrudniło to działalność towarzystwa „Wiejski gospodarz”, które zajmowało się jedynie działalnością gospodarczą.

Najsłynniejszym przedstawicielem ukraińskiej inteligencji, z którym Szeptycki nawiązał kontakt, był poeta Iwan Franko, najwybitniejszy twórca ukraińskiego języka literackiego w galicyjskiej odmianie, jeden z fundatorów nowoczesnej tożsamości ukraińskiej²³. Oceniał on krytycznie poprzedników metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Uważał, że ich listy

¹⁶ *Перше слово...*, s. 13.

¹⁷ Б. Дзюрак, dz.cyt., s. XIII, XXXI-XXXII.

¹⁸ В. Дорошенко, *Великий митрополит (Пам'яті митрополита А. Шептицького. Спогада і нариси)*, Yorktown 1958, s. 23-24.

¹⁹ *Лист митр. Андрея Шептицького до Євгена Олесницького про українську репрезентацію у Відні та політичну ситуацію в Галичині, 30 VIII 1918*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 654-655.

²⁰ В. Дорошенко, dz.cyt., s. 55-56.

²¹ *Лист членів управи Красового господарського товариства „Сільський господар” Євгена Олесницького та Григорія Величка до митр. Андрея Шептицького про важливість участі духовенства в товариствах „Сільський господар”, 21 I 1913*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 600-601.

²² А. Krawczuk, *Metropolita Szeptycki wobec politycznego zaangażowania kleru greckokatolickiego w Galicji, 1900-1914*, w: *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. Zięba, Kraków 1994, s. 123-126.

²³ М. Jurkowski, *Wstęp*, w: *Słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński*, cz.1: *Słownik ukraińsko-polski*, red. E. Hrycak, K. Kisielewski, Warszawa 1990, s. XIX-XX.

charakteryzowały się takim lenistwem myśli i szablonowością argumentacji, że trzeba było ofiary i nadzwyczajnej cierpliwości, aby je czytać. Tematyka tych listów często dotyczyła kwestii drugorzędnych. Ich autorzy wykazywali braki w rozumieniu istoty narodowego życia. Szeptycki natomiast – uważał Franko – o tych samych problemach mówił jak Europejczyk. Każdego kto chciał z nim rozmawiać, zmuszał do myślenia²⁴. Franko chwalił Szeptyckiego za jego szacunek do ojczyznej mowy prostego ludu. Władyka często bowiem przedstawiał swoje myśli galicyjską odmianą języka ukraińskiego, a w głośnym posłaniu do Huculów nie wstydził się przemawiać dialektem – rzecz dotychczas niesłuchana u cerkiewnych dostojników. Poprzednicy Szeptyckiego – według Iwana Franko – byli ludźmi ograniczonymi, uważającymi się nie tylko za władków dusz, ale także za władków mowy. Poeta cenił Szeptyckiego także za to, że traktował adresatów swoich listów i przemówień jako równych sobie ludzi. Nigdy nie używał autorytarnego tonu. Gdy jednak było to konieczne, nie bał się użyć ostrych słów. Czasami po prostu łął swoich wiernych za nieprzestrzeganie nauki Cerkwi. Franko podkreślał nadto zdolność metropolity do trafnej oceny rzeczywistości i posiadanie życiowej mądrości. Według niego Szeptycki o wiele lepiej niż jego poprzednicy znał życie i jego rzeczywiste problemy. Filozof cenił go także za jego szacunek do ludzi, w szczególności do prostego ludu i dbałość o jego duchowe i intelektualne wykształcenie²⁵.

Mimo wielkiego szacunku do metropolity Iwan Franko nie szczędził mu jednak krytycznych uwag. Dotyczyły one głównie tez zawartych przez Szeptyckiego w jego liście pasterskim omawiającym kwestie socjalne. Metropolita przestrzegał przed postępującym „duchem nieposłuszeństwa” dla władzy, który przejawiał się w dążeniu do przesadnej wolności i absolutnej równości wszystkich ludzi. Teoria liberalna głosiła także równe prawa społeczne dla wszystkich. Brakowało jednak refleksji nad pytaniem, czy możliwe jest zrealizowanie tych postulatów. Według Szeptyckiego tak rozumiany postęp prowadzi do eskalacji nastrojów rewolucyjnych i w konsekwencji może spowodować na naród ukraiński olbrzymie nieszczęście²⁶.

W odpowiedzi na te poglądy metropolity Iwan Franko zarzucił mu brak znajomości historii. Według niego nigdy dotychczas panujący nie czuli się tak bezpiecznie wśród poddanych jak w czasach im współczesnych. Ludzie bowiem – twierdził poeta – z mniejszym przysusem, a często dobrowolnie, wykonywali rozporządzenia władzy. Za wszelkie natomiast zaburzenia społeczne i rewolucje winę według niego ponosiła władza państwowa, która wywoływała je swymi systematycznymi nadużyciami i brakiem szacunku dla zasad sprawiedliwości społecznej. Dlatego Franko pytał ironicznie Szeptyckiego, do jakiego to nieszczęścia może doprowadzić naród ukraiński pielęgnowanie ducha bezwzględnej walki przeciw wszelkiej niesprawiedliwości²⁷. Filozof nie dostrzegał zagrożenia wynikającego z rozwijającego się ruchu komunistycznego, który doprowadził do wybuchu krwawej rewolucji październikowej w Rosji. Bolesnie odczuła to także Cerkiew greckokatolicka, która w 1946 r. została zlikwidowana przez bolszewików²⁸.

²⁴ *Стаття Івана Франка „Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм митрополита А. Шептицького „О квестії соціальної, 1904, w: Митрополит..., t. I, s. 837.*

²⁵ *Tamże, s. 837-839.*

²⁶ *Пастирське послання митрополита Шептицького до духовенства „О квестії соціальної”, 21 V 1904 r., w: Митрополит..., t. 2, к. 1, s. 146-147.*

²⁷ *Стаття..., s. 845.*

²⁸ *С. Баран, Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність, München 1947, s. 137-142.*

Franko nie zgadzał się też z opinią Szeptyckiego na temat liberalizmu²⁹. Metropolita poddał ostrej krytyce teorię pracy, którą głosiła szkoła liberalnych ekonomistów. Uznał ją za fałszywą, gdyż według niej sprawiedliwą mogła być płaca niska, która skazywała robotnika i jego rodzinę na życie w skrajnej nędzy. Teoria ta uważa pracę za towar, którego wartość oznacza proporcja popytu i podaży. Według niej sprawiedliwa jest każda płaca, którą robotnik może osiągnąć, a którą pracodawca jest zmuszony dać bez względu na to, jaka jest proporcja pomiędzy pracą a zapłatą³⁰. Aby rozwiązać kwestię sprawiedliwości – podkreślał metropolita – ustrój polityczny musi być oparty na Chrystusowym przykazaniu miłości. To przykazanie jest potrzebne do sprawiedliwego traktowania bliźnich³¹. Według Iwana Franka chrześcijańska teoria pracy nie różniła się od teorii liberalnej, ponieważ każda z nich uczy, że pracodawca zobowiązuje się wypłacić za pracę sprawiedliwe, umówione wynagrodzenie. Ponadto – wskazywał filozof – liberalizm nie wyklucza sprawiedliwości. Przy pogłębionej analizie poglądów Franka można zauważyć, że poeta nie dostrzegał różnicy pomiędzy sprawiedliwością opartą wyłącznie na ludzkich przekonaniach, sprowadzających się często do „prawa silniejszego”, a sprawiedliwością wynikającą z przykazania miłości bliźniego³².

Iwan Franko nie zgadzał się także z poglądami Szeptyckiego na temat socjalizmu. Według niego socjalizm jako coś jednolitego nie istnieje. Uważał, że istnieją różne teorie socjalizmu. Główne zarzuty metropolity wobec socjalizmu uważał za nieprawdziwe. Twierdził, że uznanie religii i moralności za prywatną sprawę człowieka, podważanie prawa prywatnej własności, dążenie do absolutnej równości pomiędzy ludźmi i negowanie rodziny, nie jest wymysłem socjalistów. Argumentem potwierdzającym według poety tę tezę był fakt, że nie tylko socjaliści mają takie przekonania. Twierdził, że prawo posiadania ziemi jest rzeczą nową, a np. pomysły upaństwowienia poczty, kolei, itd. nie wyszły od socjalistów. Jednak wywody Franka oparte są na typowo socjalistycznych przesłankach. Wyróżniał on dwa rodzaje własności: produkcyjną, która ma charakter społeczny, i konsumpcyjną, która ma charakter indywidualny. Jak łatwo dostrzec poeta podważa tradycyjne pojęcie prawa własności jako prawa do posiadania rzeczy i zastępuje je prawem do używania. Przyjmując taki sposób myślenia, wszystko można uznać za społeczne, a własność prywatna przestaje istnieć³³.

Pomimo swego krytycznego nastawienia do socjalizmu, metropolita nie dostrzegał zagrożenia, jakie wynikało z propagowania wśród wiernych socjalistycznych i ateistycznych idei Franka. W latach dwudziestych XX w. wśród grekokatolików w USA zaczął rozwijać się kult Iwana Franka. Główną siłą inspirującą było towarzystwo „Zjednoczenie”, które pod pozorami troski o dobro Cerkwi dążyło do jej rozbicia.

Konstanty Bogaczewski, biskup dla grekokatolików w USA, wystąpił przeciw szerzącemu się kultowi ateizmu. Obawiał się, że jego efektem będzie propaganda antycerkiewnych idei Franka. Naraził się w ten sposób na krytykę części ukraińskiej inteligencji. Zwrócił się więc o pomoc do Szeptyckiego. Koronnym bowiem argumentem zwolenników kultu w ich destrukcyjnej agitacji był brak sprzeciwu ze strony metropolity. Uważali, że lwowski władyka

²⁹ *Стаття...*, s. 845.

³⁰ *Пастирське...*, 21 V 1904 r., s. 155.

³¹ Tamże, s. 140, 158-161.

³² *Стаття...*, s. 852-853.

³³ Tamże, s. 853-855.

należy do grona wielbicieli geniuszu Franka³⁴. Metropolita Szeptycki nie podzielał jednak obaw bpa Konstantyna Bogaczewskiego. Oznajmił, że gdyby ateizm, materializm i racjonalizm stanowiły istotę twórczości Franka, zabroniłby duchowieństwu i wiernym propagować jego idee. Uważał jednak, że sprawy te zajmowały w jego myśli niewielki margines. Istotę natomiast stanowiły sprawy narodowe i patriotyczne. Dlatego zostanie zapamiętany jako poeta-narodowiec. Według Szeptyckiego wierni poddani jego jurysdykcji szanują Franka wyłącznie jako pisarza-patriotę, odrzucają jednak jego światopogląd³⁵.

Metropolita z pewnością nie chciał wystąpić przeciwko Iwanowi Franko także dlatego, że darzył go dużym szacunkiem. W 1913 r. uczestniczył w uroczystym jubileuszu poety. Na dobre relacje pomiędzy Szeptyckim i Franko wskazuje również wizyta, jaką władzyka złożył w jego domu.

Przyjacielskie relacje łączyły Szeptyckiego także z Wołodymyrem Antonowyczem, pionierem ukraińskiego ruchu narodowego w Rosji, profesorem historii Uniwersytetu Kijowskiego, archeologiem i etnografem. Z pochodzenia był Polakiem, wrócił jednak do narodowości porzuconej niegdyś przez przodków³⁶. Poznali się Kijowie w 1887 r. Anonowycz wywarł na późniejszym metropolicie duże wrażenie³⁷. Wołodymyr Antonowycz należał do istniejącego w latach 1857-1861 r. w środowisku studentów Uniwersytetu Kijowskiego „Związku Trojańskiego”. Część jego członków, z Antonowyczem na czele, była związana z ukraińskim ruchem narodowym, który włączył się do pracy oświatowo-kulturalnej. Ich ważnym dziełem były powstałe w miastach szkółki niedzielne dla dzieci rzemieślników³⁸.

Na polu budzenia ukraińskiej świadomości narodowej Szeptycki współpracował także z Mychajłem Hałuszczyńskim, ukraińskim politykiem i działaczem oświatowym, wicemarszałkiem Senatu II RP³⁹. Był jednym z założycieli Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO), a także prezesem Towarzystwa Proświta⁴⁰. Hałuszczyński prosił władzę, by użył swych wpływów, aby w społeczeństwie polskim wzmocniło się stronnictwo konserwatywne, przychylnie Rusinom. Obawiał się, że polskie życie polityczne zostanie zdominowane przez zwolenników idei wszechpolskiej, czyli solidaryzmu narodowego. Uważał, że spowoduje to rozwój polskiego nacjonalizmu, który, prowadząc naród polski do katastrofy, pociągnie za sobą także Rusinów⁴⁰.

Do grona bliskich znajomych metropolity Szeptyckiego należał także hrabia Mychajło Tyszkewycz, dyplomata i publicysta. Należał do spolszczonego ukraińsko-litewskiego arystokratycznego rodu. Dorastał poza Ukrainą – w Warszawie i Wilnie. Po ukończeniu nauki, zachwycony historią i przyrodą Ukrainy, powrócił do domu, do swoich korzeni. Wstąpił do

³⁴ Лист єпископа Константина Богачевського до митр. Андрія Шептицького про вплив творчості Івана Франка на народ, 16 XI 1926, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 785-787.

³⁵ Лист митр. Андрія Шептицького до українського єпископа в Філадельфії Константина Богачевського про вплив творчості Івана Франка на суспільність, 21 XII 1926, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 791-794.

³⁶ К. Левицький, *Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914*, ч. 2, Львів 1927, s. 386.

³⁷ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989, s. 386.

³⁸ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005, s. 130.

³⁹ Tamże, s. 390, 413, 415.

⁴⁰ Лист громадсько-політичного діяча М. Галуциньського до митр. Андрія Шептицького про діяльність Народної Ради, 27 XII 1902 р., w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 577-579.

Petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych, gdzie stał się świadomym Ukraińcem⁴¹. W lutym 1919 r. rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL) wyznaczył go na stanowisko przewodniczącego przedstawicielstwa dyplomatycznego w Watykanie. Po wypełnieniu tego zadania został przewodniczącym ukraińskiej misji przy kongresie pokojowym w Paryżu⁴². W czasie pobytu w Rzymie prosił papieża, aby poparł dążenia Ukraińców do stworzenia własnego państwa. Według jego relacji Ojciec Święty popierał dążenia Ukraińców⁴³.

Szeptycki doceniał patriotyzm i poświęcenie się Tyszkewycza dla dobra narodu ukraińskiego. Dyplomata mógł liczyć na pomoc władzy⁴⁴. Tyszkewycz bronił politycznych interesów Galicji Wschodniej. Swoich wpływów użył szczególnie w 1918 r., gdy groziło niebezpieczeństwo przyłączenia jej do Rosji. Uważał, że jedynie monarcha niemiecki albo austriacki może dać Ukraińcom pełną gwarancję, że do tego nie dojdzie⁴⁵. Było to zgodne z przekonaniami Szeptyckiego, który także uważał, że Galicja Wschodnia powinna trwać w jedności z Austrią. Według niego zabezpieczało to ją przed przyłączeniem do Polski⁴⁶. Według Tyszkewycza Galicja powinna w przyszłości stać się ukraińskim Piemontem. Przestrzegał przed działaniami prawosławnego biskupa Eulogiusza (Wasilij Gieorgijewski) i Pawła Skoropadskiego, którzy chcieli przyłączyć Galicję Wschodnią do Rosji⁴⁷.

Dobre kontakty utrzymywał Szeptycki także z Kostiem Łewyckym, adwokatem i publicystą, posłem do parlamentu austriackiego i sejmu galicyjskiego, przewodniczącym Ukraińskiego Klubu Parlamentarnego w Wiedniu. W listopadzie 1918 r. Łewycki został premierem Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL)⁴⁸. Często zwracał się do metropolity o radę w kwestiach politycznych, społecznych i narodowych. Szeptycki poparł jego kandydaturę na stanowisko premiera ZURL. Nie obawiał się jednak krytykować go, gdy podejmował niewłaściwe decyzje⁴⁹. O ścisłej współpracy Szeptyckiego z Łewyckim świadczy prośba skierowana przez Łewyckiego do metropolity o materialną pomoc dla galicyjskiej emigracji politycznej. Aby wspierać przebywających na emigracji działaczy politycznych,

⁴¹ Б. Андрусичин, *Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба директорії)*, Київ 1977, s. 62-64.

⁴² *Коментарі*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 1036.

⁴³ *Фрагмент звіту дипломата УНР графа Михайла Тишкевича зі своєї праці та про визнання Апостольською Столицею права українського народу на самостійну державу, 1919-1920 (Париж)*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 699.

⁴⁴ *Лист митр. Андрія Шептицького до дипломата УНР графа Михайла Тишкевича*, 1 XII 1917, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 660-661.

⁴⁵ *Лист дипломата УНР графа Михайла Тишкевича до митр. Андрія Шептицького про умови отримання Україною самостійності*, 7 VI 1918, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 683.

⁴⁶ *Лист митр. Андрія Шептицького до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича про майбутнє Української держави*, 25 I 1918, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 669-670.

⁴⁷ *Лист дипломата УНР графа Михайла Тишкевича до митр. Андрія Шептицького з оцінку політичного становища в Україні та прохання призначити делегатів від України*, 01 XI 1918, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 689-690.

⁴⁸ *Коментарі*, s. 1036.

⁴⁹ A. Kubasik, *Arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego wizja ukraińskiego narodu, państwa i Cerkwi*, Lwów-Kraków 1999, s. 65, 74, 87-88.

utworzono specjalny komitet⁵⁰. Szeptycki w miarę swoich możliwości wspierał działających na rzecz dobra narodu ukraińskiego. Dlatego bez wahania spełnił prośbę działacza⁵¹.

Warto podkreślić, że Szeptycki cenił wszystkich, którzy działali na rzecz narodowej sprawy. Świadczy o tym jego list do Dmytra Lewyckiego, redaktora gazety „Diło”. Czasopismo to zajmowało w sprawach wiary i religii stanowisko, z którym Szeptycki nie mógł się zgodzić. Przyznał jednak, że „Diło” zawsze uczciwie i sumiennie broniło sprawy narodowej. Położyło wielkie zasługi dla rozwoju narodu ukraińskiego⁵².

Na uwagę zasługuje także współpraca Szeptyckiego z Wołodymyrem Kubijowyczem, geografem i etnografem. Metropolita podkreślał znaczenie pracy nauczycieli rysunku w formowaniu świadomości narodowej ukraińskiej młodzieży. Uważał, że ukraińska młodzież uczęszczająca do polskich szkół, nie znała najważniejszych historycznych postaci swego narodu. Nauczyciele rysunku powinni więc podjąć pracę na tym polu, aby w ten sposób wzmocnić w młodzieży przywiązanie do ukraińskiego narodu i jego tradycji. Ukraiński hierarcha prosił Kubijowycza, aby zaangażował się w projekt ukraińskich artystów, którzy chcieli utworzyć szkołę dla nauczycieli rysunku⁵³. Kubijowycz wyraził gotowość podjęcia się realizacji tych zamierzeń. Nie wierzył jednak, aby w czasie wojny można było te plany urzeczywistnić⁵⁴.

Inteligencja ukraińska oczekiwała po metropolicie Szeptyckim że będzie on bronić praw swego narodu. Był to czas, gdy ważyły się losy Galicji Wschodniej. Ukraińcy galicyjscy nie chcieli dopuścić, aby została przyłączona do Polski. Uważali, że obowiązkiem metropolity było wsparcie tej sprawy⁵⁵. Do niego zwracano się w chwilach trudnych. Proszono go o interwencję, gdy władze polskie uchwałyły niekorzystne dla Ukraińców prawa⁵⁶.

Dla dużej części ukraińskiej inteligencji Szeptycki był autorytetem tylko wtedy, gdy zabierał głos jako przywódca polityczny narodu ukraińskiego. Jego nauczanie dotyczące spraw wiary i moralności nie miało dla nich zbyt wielkiego znaczenia⁵⁷. Szczególnie dostrzegalne było to w czasie okupacji bolszewickiej Małopolski Wschodniej w latach 1939-1941. Nie było

⁵⁰ *Лист д-ра Костя Левицького до митр. Андрія Шептицького про заснування Організаційного Комітету західноукраїнської політичної еміграції та прогання матеріальної допомоги, 26 II 1924, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 766-767.*

⁵¹ *Лист голови Комітету західноукраїнської еміграції д-ра Костя Левицького з подякою за підтримку політичної еміграції, 22 IV 1924, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 768.*

⁵² *Лист митр. Андрія Шептицького до редактора газети „Diło” Дмитра Левицького з визнанням заслуг газети перед народом, 1930, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 817.*

⁵³ *Лист митр. Андрія Шептицького до проф. Володимира Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді, 8 VIII 1942 r., w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 978-979.*

⁵⁴ *Лист проф. Володимира Кубійовича до митр. Андрія Шептицького про мистецької школу для вчителів рисунків, 22 VIII 1942 r., w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 979-980.*

⁵⁵ *Лист проф. Івана Полюя до Теофіля Окуневського, посла до ради державної у Відні, 20 XI 1917, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 658-660.*

⁵⁶ *Лист голови УНДО та Української Парламентарної Репрезентації (Дмитра Левицького) до митр. Андрія Шептицького з проханням підтримати протестаційну акцію проти політики польських законодавчих установ стосовно українського народу, 6 XII 1932, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 979-980.*

⁵⁷ *Звіт митр. Андрія Шептицького для о. Д. Дженнокі про стан Львівської Архієпархії, 12 II 1923, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 717.*

co prawda formalnych i skandalicznych odstępstw od wiary, ale profesorowie, dyrektorzy szkół, pisarze i artyści, unikali kapłanów⁵⁸.

Należy jednak podkreślić, że również w tej grupie społecznej znajdowali się wierni Cerkwi greckokatolickiej, którzy szukali w nauce metropolity odpowiedzi na pytania dotyczące codziennego życia. Jako przykład można podać list skierowany do niego przez pisarza Andrija Czajkowskiego, przewodniczącego towarzystwa pisarzy i dziennikarzy we Lwowie⁵⁹. Listy pasterskie Szeptyckiego były dla niego głosem arcypasterza do swej owczarni. Uważał, że były potrzebne ludziom, którzy chcą żyć po chrześcijańsku. W jego nauczaniu znalazł odpowiedź na szereg nurtujących go pytań. Dzięki władcy zrozumiał, że nie trzeba żyć w nędzy, aby wejść do Królestwa Bożego. Nie łamie nauki Chrystusa człowiek, który w godziwy sposób zdobywa dobra materialne. Dotychczas był przekonany, że tylko biedni mogą być zbawieni⁶⁰.

To właśnie Czajkowski zwrócił uwagę Szeptyckiego na brak Pisma Świętego w ich narodowej mowie. Biblię uważał za najważniejszą książkę, zarówno dla inteligenta jak i prostego człowieka. Była dla niego źródłem Bożej prawdy i nauki. Według niego każdy naród rozpoczyna swoją kulturę od przekładu Pisma Świętego⁶¹.

Omawiając relacje Szeptyckiego z ukraińską inteligencją, należy wspomnieć jego działalność na rzecz zjednoczenia Cerkwi. W tym celu skierował list do prawosławnej, wierzącej inteligencji⁶². Jednak propozycja Szeptyckiego została przyjęta negatywnie. Prawosławni odpowiedzieli, że ich prawosławna Cerkiew nigdy nie odeszła od powszechnej prawosławnej wschodniej Cerkwi i dlatego nie musi z nikim się jednoczyć. Pojednanie, które proponował Szeptycki, odebrano jako próbę przyłączenia prawosławia do Rzymu. Ponieważ dogmat o prymacie papieża był dla nich uzurpacją, propozycja Szeptyckiego była dla nich nie do przyjęcia⁶³.

3. Stosunek Szeptyckiego do inteligencji polskiej obrządku greckokatolickiego

Relacje pomiędzy metropolitą Szeptyckim a polską inteligencją należącą do Cerkwi greckokatolickiej, były bardzo skomplikowane. Mimo zapewnień, że Polacy należący do Cerkwi greckokatolickiej są mu bardzo drodzy⁶⁴, prowadził politykę antypolską. W jej efekcie tysiące Polaków-greckokatolików porzuciło Cerkiew greckokatolicką i przeszło na obrządek łaciński. Wśród nich były powszechnie znane polskie rodziny inteligentkie⁶⁵.

⁵⁸ *Лист митр. Андрія Шептицького до нунція Ротти у Будапешті про стан Львівської Архієпархії, 07 XI 1941 р.*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 953-954.

⁵⁹ *Коментарі*, s. 1031.

⁶⁰ *Лист письменника Чайковського Андрія до митр. Андрія Шептицького про оцінку інтелігенцією Пастирських послань митрополита до народу та про потребу перекладу Святого Письма, 30 V 1901*, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 571-572.

⁶¹ Tamże, s. 572-573.

⁶² *Мій лист до української віруючої православної інтелігенції, 3 III 1942*, w: *Письма...*, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969, s. 340-342.

⁶³ *Одвертий лист української православної інтелігенції до митрополита Андрія Шептицького, квітця 1942 р.*, w: *Письма...*, s. 345-346.

⁶⁴ *List pasterski metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Polaków obrządku greckokatolickiego, 16 V 1904*, w: *Metropolita Andrzej Szeptycki. Pisma wybrane*, red. M. Szeptycki, M. Skórka, Kraków 2000, s. 92-107.

⁶⁵ J. Giertych, *L'eglise en Pologne Orientale. Lettre ouverte au Redacteur des «Informations catholiques internationales» a Paris*, Londres 1963, s. 12-13.

Aby przeciwdziałać prześladowaniu Polaków-greckokatolików, grupa polskiej inteligencji grekokatolickiej z prof. Teofilem Stupnickim na czele zaczęła wydawać w Krakowie pismo „Greko-katolik”. W 1937 r. wystosowała list do biskupów grekokatolickich, w którym domagała się zapewnienia im praw w Cerkwi grekokatolickiej. W liście tym Polacy-grekokatolicy podkreślali, że Cerkiew unicka zażywa w Polsce pełni swobód, a nawet cieszy się specjalnymi przywilejami Stolicy Świętej i polskiego rządu. Natomiast Polacy grekokatolicy są we własnej Cerkwi prześladowani. Autorzy listu zwrócili się do biskupów, a w szczególności do metropolity Szeptyckiego, o wydanie duchowieństwu polecenia, by respektowało prawa wiernych polskiej narodowości. Polacy dopominali się, by w ich cerkwiach w duszpasterstwie używany był język polski⁶⁶. Ponadto domagali się dopuszczenia do seminarium duchownego, zaprzestania kazań politycznych i poniżania narodu i państwa polskiego. Jednak apel polskiej inteligencji do biskupów pozostał bez odpowiedzi i nie przyniósł oczekiwanej poprawy sytuacji Polaków należących do Cerkwi grekokatolickiej⁶⁷.

Zakończenie

Dzięki swej służbie na rzecz narodu ukraińskiego metropolita Szeptycki stał się niekwestionowanym autorytetem dla Ukraińców z Małopolski Wschodniej. Przedstawiciele ukraińskiej inteligencji chętnie nawiązywali z nim kontakt, ponieważ jego poparcie ułatwiało realizację różnego rodzaju przedsięwzięć politycznych i społecznych. Jednak jego nauczanie dotyczące spraw wiary i moralności było im obojętne. Brak przesłanek, w oparciu o które można by wykazać, że przepowiadanie przez Szeptyckiego słowa Bożego wpłynęło na pogłębienie ich życia religijnego.

The relationship between the Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky and the Ukrainian intelligentsia Summary

The Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky was the head of the Greek Catholic Church in Eastern Małopolska in 1901-1946. When he assumed the duties of a bishop, he realised that work with the intelligentsia would be more difficult than with other people. However, he still wished to be their spiritual leader in their Christian life. He never wanted to set the clergy against the intelligentsia; he did not believe they were in opposite camps. He summoned those who declared their affiliation with the Greek Catholic Church to manifest it in their everyday living. Moreover, he opposed those who demanded that the Greek Catholics join the Orthodox Church for the sake of national unity of the Ukrainians.

Many people representing the world of culture and science considered him as the most important defender of the Ukrainian nation's rights.

Keywords: Metropolitan Andrey Sheptytsky, Ivan Franko, Ukrainian intelligentsia, anticlericalism, socialism, Polish-Greek Catholics

⁶⁶ T. Jagmin, *Polacy grekokatolicy na Ziemi Czerwieńskiej*, Lwów 1939, s. 6, 21-24.

⁶⁷ Tamże, s. 8.

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe

- Перше лово пастиря. (Пастирський лист до вірних Станиславівської Єпархії, 1899 р.), w: Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького – пастирські листи (2 VIII 1899 р. – 7 IX 1901 р.), wyd. A. Bazilevich, Toronto 1965, s. 1-19. (Perše slovo pastirâ (Pastirs'kij list do virnih Stanislavivs'koï Êparhii, 1899 r.), w: Tvorì Slugi Božogo Mitropolita Andreâ Šeptic'kogo – pastirs'ki listi, wyd. A. Bazilevic, Toronto 1965).*
- Наша програма. Пастирський лист до духовенства станиславівської єпархії, 1899, w: Твори Слуги..., s. 20-28. (Naša programa. Pastirs'kij list do duhovenstva Stanislavivs'koï Êparhii, 1899, w: Tvorì Slugi...).*
- До української інтелігенції, 9 II 1901 р., w: Твори Слуги..., s. 190-214. (Do ukraïns'koï inteliġencii, 9 II 1901, w: Tvorì Slugi...).*
- Лист письменника Чайковського Андрія до митр. Андрея Шептицького про оцінку інтелігенцією пастирських послань митрополита до народу та про потребу перекладу Святого Письма, 30 V 1901, w: Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944, т. 2: Церква і суспільне питання, к. 2: Листування, ред. А. Кравчук, Львів 1999, s. 571-574. (List pis'mennika Čajkovc'kogo do mitr. Andreâ Šeptic'kogo pro ocinku inteligenciiu pastirs'kih poslan' mitropolita do narodu ta pro potrebu perekladu Svätogo Pis'ma, 30 V 1901, w: Mitropolit Andrej Šeptic'kij, Žittâ i Diâlnist'. Dokumenti i materîali, t. 2: Cerkva i suspil'ne pitannâ, k. 2: Listuvannâ, red. A. Kravčuk, L'viv 1999).*
- Лист громадсько-політичного діяча М. Галуцинського до митр. Андрея Шептицького про діяльність Народної Ради, 27 XII 1902 р., w: Митрополит..., т. 2, к. 2, s. 577-579. (List gromads'ko-političnogo diâča M. Galušins'kogo do mitr. Andreâ Šeptic'kogo pro diâlnist Narodnoï Padi, 27 XII 1902, w: Mitropolit..., т. 2, к. 2).*
- List pasterski metropolity Andrzeja Szeptyckiego do Polaków obrzâdku greckokatolickiego, 16 V 1904, w: Metropolita Andrzej Szeptycki. Pisma wybrane, red. M. Szeptycki, M. Skórka, Kraków 2000, s. 92-107.*
- Пастирське послання митрополита Шептицького до духовенства „О квестії соціальной”, 21 V 1904 р., w: Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899-1944, т. 2: Церква і суспільне питання, к. 1: Пастирське вчення та діяльність, ред. А. Кравчук, Львів 1998, s. 137-147. (Pastirs'ke poslannâ mitropolita Šeptic'kogo do duhovenstva „O kvestii social'nij”, 21 V 1904, w: Mitropolit Andrej Šeptic'kij, Žittâ i Diâlnist'. Dokumenti i materîali, t. 2: Cerkva i suspil'ne pitannâ, к. 1: Pastirs'ke včennâ ta dil'nist', red. Kravčuk, L'viv 1998).*
- Стаття Івана Франка „Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм митрополита А. Шептицького „О квестії соціальной”, 1904, w: Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899-1944, т. 1: Пастирські Послання 1899-1914, ред. М. Гринчишин, Львів 2007, s. 837-856. (Stattâ İvana Francka „Social'na akciâ, Social'ne pitannâ i socializm. Uvagi nad Pastirs'kim poslaniem mitropolita A. Šeptic'kogo „O kvestii social'nij”, 1904, w: Mitropolit Andrej Šeptic'kij, Dokumenti i materîali, t. 1: Pastirs'ki Poslannâ, red. M. Grinčišin, L'viv 2007).*
- Спільне пастирське послання митрополита Шептицького та ін. єпископів до духовенства про солідарність у громадському житті, 11 I 1906, w: Митрополит...,*

- t. 2, к. 1, s. 349-357. (*Spil'ne pastirs'ke poslannâ mitropolita Šeptic'kogo ta in. Ėpiskopiv do duhovenstva pro solidarnist' u gromads'komu žitti, 11 I 1906, w: Mitropolit..., t. 2, к. 1).*
- Лист членів управи Краєвого господарського товариства „Сільський господар” Євгена Олесницького та Григорія Величка до митр. Андрея Шептицького про важливість участі духовенства в товариствах „Сільський господар”, 21 I 1913, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 600-602. (List členiv upravi Kraěvogo gospodars'kogo tovaristva „Sil's'kij gospodar” Ėvgena Olesnickogo ta Grigoriâ Velička do mitr. Andreâ Šeptic'kogo pro važlivist' učasti duhovenstva v tovaristvah „Sil's'kij gospodar”, 21 I 1913, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист проф. Івана Полюя до Теофіля Окуневського, посла до ради державної у Відні, 20 XI 1917, w: Митрополит..., t. 2, к. 1, s. 658-660. (List prof. Ivana Polûâ do Teofilâ Okunevs'kogo, posla do radi deržavnoj u Vidni, 20 XI 1917, w: Mitropolit..., t. 2, к. 1).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до дипломата УНР графа Михайла Тишкевича, 1 XII 1917, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 660-661. (List mitr. Andreâ Šeptic'kogo do diplomata UNR grafa Mihajla Tiškeviča, 1 XII 1917, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича про майбутнє Української держави, 25 I 1918, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 669-670. (List mitr. Andreâ Šeptic'kogo do diplomata j posla UNR grafa Mihajla Tiškeviča pro majbutne Ukraïns'koï deržavi, 25 I 1918, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист дипломата УНР графа Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про умови отримання Україною самостійності, 7 VI 1918, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 683. (List diplomata UNR grafa Mihajla Tiškeviča do mitr. Andreâ Šeptic'kogo pro umovi otrimannâ Ukraïnou samostijnosti, 7 VI 1918, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до Євгена Олесницького про українську репрезентацію у Відні та політичну ситуацію в Галичині, 30 VIII 1918, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 654-655. (List mitr. Andreâ Šeptic'kogo do Ėvgena Olesnickogo pro Ukraïns'ku reprezentacij u Vidni ta političnu situacij v Galičini, 30 VIII 1918, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Фрагмент звіту дипломата УНР графа Михайла Тишкевича зі своєї праці та про визнання Апостольською Столицею права українського народу на самостійну державу, 1919-1920 (Paruž), w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 698-699. (Fragment zvitû diplomata UNR grafa Mihajla Tiškeviča zi svoěi pracî ta pro viznannâ Apostol's'koï Stolicej prava Ukraïns'kogo narodu na samostijnu deržavu, 1919-1920, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист д-ра Костя Левицького до митр. Андрея Шептицького про заснування Організаційного Комітету західноукраїнської політичної еміграції та прогання матеріальної допомоги, 26 II 1924, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 766-767. (List d-ra Kostâ Levickogo do mitr. Andreâ Šeptic'kogo pro zasnuwannâ Organizacijnogo Komitetu zahidnoukraïns'koï političnoj emigracij ta progannâ material'noj dopomogi, 26 II 1924, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*
- Лист голови Комітету західноукраїнської еміграції д-ра Костя Левицького з подякою за підтримку політичної еміграції, 22 IV 1924, w: Митрополит..., t. 2, к. 2, s. 768. (List golovi Komitetu zahidnoukraïns'koï emigracij d-ra Kostâ Levickogo z podâkoju za podtrimku političnoj emigracij, 22 IV 1924, w: Mitropolit..., t. 2, к. 2).*

- Лист єпископа Констянтина Богачевського до митр. Андрея Шептицького про вплив творчості Івана Франка на народ, 16 XI 1926, w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 785-787. (List єpiskopa Konstántina Bogačewś'kogo do mitr. Andreá Šeptic'kogo pro vpliv tvorčosti Ivana Franka na narod, 16 XI 1926, w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до українського єпископа в Філадельфії Констянтина Богачевського про вплив творчості Івана Франка на суспільність, 21 XII 1926, w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 791-794. (List mitr. Andreá Šeptic'kogo do ukraїns'kogo єpiskopa v Filadel'f'i Konstántina Bogačewś'kogo pro vpliv tvorčosti Ivana Franka na suspil'nist', 21 XII 1926, w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до редактора газети „Діло” Дмитра Левицького з визнанням заслуг газети перед народом, 1930, w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 817. (List mitr. Andreá Šeptic'kogo do redaktora gazeti „Dilo” Dmitra Levic'kogo z viznannám zaslug pered narodom, 1930, w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Лист голови УНДО та Української Парламентарної Репрезентації (Дмитра Левицького) до митр. Андрея Шептицького з проханням підтримати протестаційну акцію проти політики польських законодавчих установ стосовно українського народу, 6 XII 1932, w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 833-834. (List golovi UNDO ta Ukraїns'koї Parlamentarної Reprerentacії (Dmitra Levic'kogo) do mitr. Andreá Šeptic'kogo z prohannám pidtrimati protestacijnu akciú proti politiki pol's'kih zakonododaviv ustanov stosovno ukraїns'kogo narodu, 6 XII 1932, w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Хомишин Г., Українська Проблема, Станиславів 1933. (Homišin G., Ukraїns'ka Problema, Stanislaviv 1933).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до нунція Ротти у Будапешті про стан Львівської Архієпархії, 7 XI 1941 р., w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 953-954. (List mitr. Andreá Šeptic'kogo do nunciá Rotti u Budapešti pro stan Lviv's'koї Arhiєparhії, 7 XI 1941 р., w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Мій лист до української віруючої православної інтелігенції, 3 III 1942, w: Письма-послання митрополита Андрея Шептицького з часів німецької окупації, ч. 2, wyd. М. Гринчишин, Yorkton, Sask 1969, s. 340-342. (Mij list do ukraїns'koї viruičoi pravoslavnoi inteligencії, 3 III 1942, w: Pis'ma-poslanná mitropolita Andreá Šeptic'kogo z časiv nimec'koї okupacії, vid. M. Hrinčišin, Yorkton, Sask, 1969).*
- Одвертий лист української православної інтелігенції до митрополита Андрея Шептицького, kwiecień 1942 р., w: Письма..., s. 345-349. (Odvertij list ukraїns'koї pravoslavnoi inteligencії do mitropolita Andreá Šeptic'kogo, kwiecień 1942, w: Pis'ma...,).*
- Лист митр. Андрея Шептицького до проф. Володимира Кубійовича про завдання української мистецької школи у патріотичному вихованні молоді, 8 VIII 1942 р., w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 978-979. (List mitr. Andreá Šeptic'kogo do prof. Volodimira Kubijoviča pro zavdanná ukraїns'koї mistec'koї skoli u patriotičnomu vihovanni molodi, 8 VIII 1942, w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- Лист проф. Володимира Кубійовича до митр. Андрея Шептицького про мистецької школу для вчителів рисунків, 22 VIII 1942 р., w: Митрополит..., t. 2, k. 2, s. 979-980. (List do prof. Volodimira Kubijoviča do mitropolita Andreá Šeptic'kogo pro mistec'koї skoli dlá včiteliv risunkiv, 22 VIII 1942 р., w: Mitropolit..., t. 2, k. 2).*
- З декретів собору 1942 р. Про виховання, 24 X 1942, w: Письма..., s. 231-255. (Z dekretiv soboru 1942 р. Pro vihovanná, 24 X 1942, w: Pis'ma...,).*

Будка Н., *Священникам і вірним Львівської Архієпархії, 1942*, w: *Письма...*, s. 118-122.
(Budka N., *Svášenikam i virnim L'vivs'koï Arhiêparhii, 1942*, w: *Pis'ma...*).

Publikacje

Giertych J., *L'eglise en Pologne Orientale. Lettre ouverte au Redacteur des «Informations catholiques internationales» a Paris*, Londres 1963.

Grünberg B., Sprengel K., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005.

Jagmin T., *Polacy grekokatolicy na Ziemi Czerwieńskiej*, Lwów 1939.

Jurkowski M., *Wstęp*, w: *Słownik ukraińsko-polski i polsko-ukraiński*, cz.1: *Słownik ukraińsko-polski*, red. E. Hrycak, K. Kisielewski, Warszawa 1990, s. XIX-XX.

Krawczuk A., *Metropolita Szeptycki wobec politycznego zaangażowania kleru greckokatolickiego w Galicji, 1900-1914*, w: *Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały*, red. A. Zięba, Kraków 1994, s. 123-126.

Kubasik A., *Arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego wizja ukraińskiego narodu, państwa i Cerkwi*, Lwów-Kraków 1999.

Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989.

Андрусишин Б., *Церква в українській державі 1917-1920 рр. (доба директорії)*, Київ 1977.
(Andrusišin B., *Cerkva v Ukraïns'kij deržavì 1917-1920 rr. (Doba direktorij)*, Kiïv 1977).

Баран С., *Митрополит Андрей Шептицький, Життя і Діяльність*, München 1947. (Baran S., *Mitropolit Andrej Šepc'kij, Žittâ i Diálnist'*, München 1947).

Дзюрак Б., *Великий і небуденний Пастир*, w: *Митрополит...*, t. I, s. XII-XLIX. (Dzûrak B., *Vilikij i nebudennij Pastir*, w: *Mitropolit...*, t. I).

Дорошенко В., *Великий митрополит (Пам'яті митрополита А. Шептицького. Спогада і нариси)*, Yorktown, Sask 1958. (Dorošenko V., *Velikij mitropolit (Pam'âti mitropolita A. Šepc'kogo. Spogada i narisi*, Yorktown, Sask 1958).

Коментарі, w: *Митрополит...*, t. 2, к. 2, s. 1031-1051. (Komentari, w: *Mitropolit...*, t. 2, к. 2).

Левицкий К., *Исторія політичної думки галицьких українців 1848-1914*, ч. 2, Львів 1927.
(Levickij K., *Istorijâ političnoï dumki galickih Ukraïnciv, L'viv 1927*).